

Szolláth Dávid

ADY-EPIGONIZMUS A KORAI JÓZSEF ATTILA-LÍRÁBAN ÉS KÖRNYEZETÉBEN

Az epigonizmus mint a kritikátörténet kérdése

A modern magyar irodalom történetét végigkísérik az epigonok elleni kritikai hadakozások. Toldy Ferenc az 1830-tól következő korszakot nevezte az epigon költészet korának¹, a *Nyugat* szerzői az Arany utáni évtizedeket emlegették hasonlóan², Szabó Dezső viszont az Ady utáni éveket.³ Gyulai Pál petőfieskedők elleni érvei⁴ Horváth János Ady-követőket elmarasztaló megjegyzéseiben köszönnek vissza.⁵ Fenyő Miksa viszont, az epigonizmus vádját mintegy visszaküldve a feladónak, Horváth Jánost nevezte Gyulai-fióknak.⁶ Az Ady-utánczók ellen többek között Babits és Szabó Lőrinc léptek fel.⁷ Az utóbbi a Kassák-utánczókat is gúnyolta és szellemesen parodizálta a különböző izmusok követőit.⁸ Erdélyi Józsefet és általában a népi lírát petőfieskedéssel vádolták⁹, Halász Gábor a Móricz-epigonokat bírálta¹⁰ – a sort hosszan folytathatnánk.

A huszadik századi magyar irodalomtörténet-írás megőrizte az „eredeti” és az „utánczat” platonikus dichotómiáját és a tudományos igazság rangjára emelte Gyulaiék véleményét a petőfieskedőkről¹¹ valamint a „népnemzeti epigonizmus” nyugatos elítélését. Az irodalomtörténészek általában nem fordítottak túl sok figyelmet arra, hogy az epigonizmus-vád a különböző irodalmi irányzatok egymással folytatott érvényesülési vitáinak közkedvelt harci eszköze, s hogy ezért az epigonizmus-minősítések igazságértéke legalábbis szituációfüggő. Csak az utóbbi években vált gyanússá az epigonizmus állításának látszólagos problémátlansága és ennek köszönhető a petőfieskedők kérdésének jelentős újraértékelése.¹²

Tanulságos volna utánajárni, hogy a magyar kritikában mikor vált problémává és meddig maradt probléma az

1 Toldy irodalomtörténeti értékelését, az értékelés fogadtatását, későbbi módosulásait és legfőképp az értékelést megalapozó irodalomtörténeti narratíva implikációit elemzi: DÁVIDHÁZI Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Akadémiai Kiadó–Universitas Kiadó, Budapest, 2004. 747-766.

2 Pl.: HATVANY Lajos: Arany János Magyar irodalomtörténete. *Nyugat*, 1910/22, 1638-1640.; BABITS Mihály: Könyvről-könyvre. Műfordítások. *Nyugat*, 1923/10, 661-664.; MÓRICZ Zsigmond: A huszonöt éves Nyugat ünnepe. *Nyugat*, 1932/2, 65-68. stb.

3 „Az Ady-generáció után nincs magyar líra. Ami van, jobb ha nem lenne.” Szabó Dezső így szemlézi 1922-ben a kortárs magyar lírát: 1: „Ady-epigonok”, 2: „aktivizmus, onanizmus és másfélizmus”, 3: „Arany-Petőfi-Ábrányi-Pósa epigonok” Szabó Dezső: *Előszó*, In: Erdélyi József: *Ibolyavégl*, Táltos, 1922

4 GYULAI Pál: Petőfi Sándor és lyrai költészetünk [1854] In *Gyulai Pál Munkái / III. Irodalmi tanulmányok*, Franklin Társulat, Budapest, é. n. 3-58.

5 HORVÁTH János: *Ady s a legújabb magyar lyra*, Benkő Gyula Cs. és Kir. udvari könyvkereskedése, Budapest, 1910

6 FENYŐ Miksa: Horváth János: Ady és az új magyar líra, *Nyugat*, 1910/6, 406-409.

7 BABITS Mihály: Ady (analízis) *Nyugat*, 1909/10-11. 565-568. SZABÓ Lőrinc: Debreczeny Dezső: “Miért büntetsz engem?” *Nyugat*, 1921/14., 1125-26. SZABÓ Lőrinc: Egy új Ady-plagizátor, *Nyugat*, 1922/4. 295-6.

8 SZABÓ Lőrinc: Divatok az irodalom körül [1929] In uő.: *A költészet dicsérete. Válogatott cikkek, tanulmányok*, Szépirodalmi, Budapest, 1967. 428-481.

9 L. erről: POMOGÁTS Béla hozzászólását In: KABDEBÓ Lóránt (szerk.): *Vita a Nyugatról*, PIM, Budapest, 1973, 221-227.

10 HALÁSZ Gábor: Álbarbárok [1932] In: *Tiltakozó nemzedék. Összegyűjtött írások*, Magvető, Budapest, 1981. 705-708.

11 KOMLÓS Aladár: *A magyar költészet Petőfitől Adyig* [1959] Gondolat, Budapest, 1980. („A petőfieskedők” c. fejezet: 14-23.), *A magyar irodalom története, IV.*, SOMOGYI Sándor: Petőfi legelső életrajza, In: uő.: *Gyulai és kortársai. Fejezetek egy negyedszázad irodalomtörténetéből* S. a. r.: SZÖRÉNYI László. Akadémiai, Budapest, 1977., 192-226.

12 „Amikor az 1850-es, 1860-as évek jelentős kritikusai (pl. Erdélyi János, Gyulai Pál, Salamon Ferenc) részben Lisznyai kritikai megítélése köré rendezve, epigonizmusként kívánták leírni ezt a jelenséget, konkrét kritikai feladatot láttak el, s nem irodalomtörténeti folyamatot rögzítettek.” SZILÁGYI Márton: *Lisznyai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai* Argumentum, Budapest, 2001., 84. Lásd még: SZAJBÉLY Mihály: „most mód nélkül józan világ van” Ellenérzések a lírával szemben 1948 után [1988] In uő.: *Álmok álmódói. Irodalomtörténeti tanulmányok*, Magvető, Budapest, 1997., 28-46. különösen: 36-40. Szajbély leginkább Gyulai kritikusai stratégiájának tekinti és ekként bírálja az epigonizmus-vádat. MILBACHER Róbert: „... Földben állás mély gyökökkel...” *A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és póriás hagyományának vázlatja*. Osiris, Budapest, 2000., 133. Szajbély és Szilágyi az epigonizmus-vád tarthatatlanságát bizonyítják, Tarjányi Eszter viszont nemcsak mentalitástörténeti, hanem irodalomtörténeti érdekből is tanulságosnak tartja a korábban sokáig Petőfi-epigonként félretett Lisznyai vizsgálatát. TARIÁNYI Eszter: Irodalmi viaskodások. Arany János és az 1850-es évek költői csoportosulásai. *ItK*, 2004/3 292-333.

epigonizmus, de megelőlegezhető az a feltevés, hogy az epigonok ostromozása sajátosan modern kritikátörténeti jelenség volt. Az epigonizmus kérdésének a kortárs irodalomban már nincs tétje: a posztmodern poétikák és az intertextualitás kutatásának idején akár anakronisztikusnak is tűnhetne a fogalom használata, hiszen az epigonizmus fogalmához elválaszthatatlanul hozzátapadt az eredetelvűség logikája: az idéző szöveg egy értékesebb idézett szöveg gyenge utánzata. Az epigonizmus kérdésének átfogó kritikátörténeti vizsgálata nélkül is felállíthatunk azért egy előzetes és közelítő jellegű kutatási feltételezést. Eszerint az epigonizmus azért sajátosan modern irodalmi probléma, mert az epigonizmusnak nevezett gyakorlatból hiányoznak a romantika művészetfelfogásának alapvető elemei. Az epigon műből hiányzik az *eredetiség*, hiszen az mintaműve(ke)t imitál. Hiányzik belőle az *autentikusság*, hiszen az epigon mű nem a költő lelkéből, életéből, hanem olvasmányélményeiből fakad. Hiányzik belőle a műalkotás *autonómiája*, minthogy az epigon mű nem áll meg önmagában, jelentése, hatása, szerkezete, stílusa más műtől, más művektől függ. Valószínűnek tűnik, hogy az epigonizmus csak ott lehet probléma, ahol az eredetiség, az autentikusság és az autonómia érték.

Az epigonok bírálói azonban nem csak, sőt nem is elsősorban esztétikai kifogásokkal érvelnek. A jelenség szigorú etikai bírálat vagy gúny tárgya. Az epigon-hadak, a majmolók ostromozása vagy gúnyolása éppolyan alkalmas retorikai eszköz, ha a kritikus gáncsolja az utánzott szerzőt és ezzel annak újdonságát olcsó, könnyen kolportálható divatjelenségek tüntetheti fel, vagy ha épp ellenkezőleg, az utánzott szerzőt magasztalva az utánzők másodlagosságát épp a minta-adó szerző eredetiségének kiemelése érdekében hangsúlyozza. Az előbbire Horváth János Ady-kritikája vagy Kosztolányi Ady-különvéleménye,¹³ az utóbbira Gyulai Pál *Petőfi Sándor és lyrai költészetünk* című írása lehet a tipikus példa. E két esettől különböző, köztes stratégiát követnek az Ady-epigonizmus és -kultusz nyugatos ostromozói. Babits és Szabó Lőrinc írásaiban az Ady-epigonizmus bírálat a nyílt Ady-kritika fügefalevele. Tverdota György hívta fel a figyelmet arra, hogy mivel a *Nyugatban* kialakult konvenció szerint nem illet Ady költői nagyságát a nyilvánosság előtt kétségbe vonni, ezért Ady elmarasztalása az „Ady-kultusz és az Ady-epigonizmus bírálat a mögé húzódott”.¹⁴

Az epigonok persze minden esetben pórul járnak. Helyzetük nem sokkal jobb, mint a plagizátoroké: ezek is, azok is az eredetiség normáját szegték meg, a különbség legfeljebb csak annyi, hogy az epigonokat nem fenyegeti a jogi felelősségre vonás réme. Az epigon etikai megítélése ugyanakkor épp ellentéte a parodistáénak. A parodista az utánzás által felülkerekedik az utánzott szerzőn, az epigon viszont az utánzás vesztese, épp a leleplezett utánzás miatt rendelődik alá mintájának a kritikákban.

Az epigonizmus a felületesség, a meg-nem értés jele is. A kritikák visszatérő eleme, hogy az epigon csak a felületit, a látványost, a közvetlenül adódót veszi át az utánzott szerzőtől. Ahogy Illyés írja, nem azok Ady igazi követői, akiknél – mint Mécs Lászlónál – csak az epidermiszre volt befolyással a nagy költő.¹⁵ Rosszabb esetben az epigonok nem is a felületit, hanem éppen az alantast, a méltatlant utánozzák, amit az utánzott szerzőnek is jobb lett volna elkerülnie. Az epigon tehát vulgarizál és így veszélyezteti az eredeti értékeit is: Ezért lehet az epigonizmus elleni felszólalás komolyan veendő kritikusi feladat. Minthogy leginkább az egyéni, újító stílusuk miatt sikeres költők nyomában jelennek meg az epigonok, ezért az eredetiséget közvetlen közlőről veszélyezteti, szennyezi az utánzás. Gyulai is felhívja a figyelmet az eredetiség-kultusz és imitációs gyakorlat együttélésének ellentmondására: „...egyedül a Petőfi utánzását tartják költészetnek, s minő ellentmondás! épen akkor, midőn az egyéniség jogát kívánják tiszteltetni s az eredetiségnek gyűjtanak tömjént.”¹⁶ Laczkó Géza viszont bízik annyira az eredeti tehetség zsenialitásában, hogy azt lényegében megközelíthetetlennek, az utánzők kísérletei ellenére utánozhatatlannak tartsa.¹⁷ Az Ady-stílus első jelentős áttekintésének megírását mégis ugyanez a kritikusi feladatértelmezés motiválja: elkülöníteni az Ady-stílust az utánzők stílustalanságaitól.¹⁸

13 KOSZTOLÁNYI Dezső: Különvélemény Ady Endréről [1929] In uő.: *Írók, festők, tudósok /I.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1958 99-120. 119. „Sok hangos hive volt, de tanítványa, követője alig, néhány korán letűnt, értéktelen epigont kivéve, aki nagybetűit, hányavetiségét majmolta. [...] Az irodalmi matéria, melyet hozott, nem alkalmas a folytatásra, mások fejlesztésére.”

14 Kosztolányi *Különvéleménye* így egyrészt persze felrúgja az Ady körüli tapintatos konszenzust, másrészt viszont jócskán merít a *Nyugatban* addig felhalmozott utalásos és áttételes Ady-bírálat érveiből. TVERDOTA György: Ady öröksége József Attila életművében. In LÁNG József (szerk.): *Tegnapok és holnapok árján. Tanulmányok Adyról.* Népművelési Propaganda Iroda – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1977. 287-310. 300-301.

15 ILLYÉS Gyula: Ady hatása [1968] In uő.: *Iránytűvel, I.* Szépirodalmi, Budapest, 1975, 423-429., 425.

16 GYULAI, i.m., 43.

17 „Hiába veszik át kifejezőmódjából az átvehető, nagyolt fordulatokat, hiába tulajdonítják el tárgyait, nem vehetik el tőle a látásmódját, agyának kacskaringóját, ami épen mindig egy bizonyos szög alatt veti elébe a dolgok képét.” LACZKÓ Géza: Ady költői nyelve, *Nyugat*, 1909/10-11. 569-586. 580.

18 „Annyian lökdösődnek a nyomában Ady-stemplit vitézkék, hogy a nagy mob különbséget se tud tenni pásztor és birka közt. Neki, aki mindig örülten szépet akar, aki új értelmet akar adni a magyar igéknek, szüksége van jobban, mint másnak, magyarázóra, választóvízre, ami megszabadítja az adyskodók ólmától.” LACZKÓ, im, 569.

Az epigonizmus mint reduktív imitáció

Mindebből látszik, hogy nehéz feladat volna az epigonizmust elkülöníteni intertextualitás valamiféle tiszta aleseteként. Az epigonizmus az imitáció egyik fajtájának tűnik, de ellentétben a paródiával, a travesztiával, pastiche-sal, amelyek lehetnek jók vagy rosszak, sikerültek vagy sikerületlenek, nincs jó epigon szerző, (legfeljebb ügyes) és nincs sikerült epigon-mű. Az epigonságtól elválaszthatatlan a negatív konnotáció: nincs költő, aki *önmagát* nevezné epigonnak.¹⁹ Azért nehéz az epigonizmusról belső leírást adni, mert ellenfogalom, amelynek a használata mindig fontosabb volt, mint a jelentése: elutasításra szolgált és nem megismerésre. A fenti, esetlegesen válogatott kritikusi vélekedésekből annyit szűrhetünk le, és annyi fogadhatunk el később meghaladandó feltételezésként, hogy az epigonizmus rossz, hibás, esetleg káros imitáció. Ezt a következtetést ráadásul olyan irodalomtörténeti korszakok dokumentumai szolgáltatják, amelyekben az imitáció már kétes értékű poétikai gyakorlattá vált. Érdemes ezért röviden az imitáció klasszikus elméleteit is érintenünk az epigonizmus jelenségének meghatározásakor.

Az imitációról szóló ars poeticák és retorikai értekezések gyakori intelme tér vissza az epigonizmus-bírálatokban: az imitációban mértéket kell tartani, meg kell válogatni a megfelelő mintákat, és még az imitációra legalkalmasabb, legkiválóbb szerzőtől sem biztos, hogy bármit átvehetünk, a legnagyobbaknál is lehetnek kevésbé sikerült sorok.²⁰ Ez a quintilianusi intellem bukkan fel – már elmarasztalás formájában – Gyulainak a petőfieskedők elleni írásában, hiszen Gyulai szerint ezek a rímfaragók is épp a rosszat, a szélsőségeset keresték Petőfi művében. Horváth János is Gyulai szavaival ítéli el Ady kisebb tehetségű követőit: „Mert róla [ti. Adyról] is elmondhatni Gyulaival: »nem azon oldalról becsülik legtöbben, hol valóban nagy s utánzóik mindinkább emelik ki gyöngéit.«”²¹

A klasszikus imitáció-tanok szerint az is hibának minősülne, hogy az epigonok általában *egy* költő epigonjai. Petőfieskedők, Ady kisöccsei, Kassák-tanítványok. Ezzel szemben kontaminálni kell a mintákat, vegyíteni, egyiktől ezt, a másiktól azt megtanulni, ellensúlyozni a hatásokat. Az antikvitástól a klasszicizmusig nagy karriert futott be a virágról virágra szálló méh toposza. A szorgalmas méh, mint a jó költő is, gondosan kiválasztott forrásokból merít, s mindenhol a legjobb alapanyagot igyekszik begyűjteni.²² A fiatal József Attila egyaránt ír Ady-, Juhász Gyula- és Kassák-utánzatokat, és gyakoriak verseiben a Petőfi-reminiszenciák. A minták eleinte azonban nem egy műben kontaminálódnak, hanem művenként váltakoznak. A több minta után dolgozó imitatív művekre is az jellemző, hogy az egyik mintájuk domináns, és előfordul, hogy a mintavers hozza magával a maga mintáját. József Attila *Petőfi tüze* című verse például Juhász Gyula *Petőfi-centenáriumát* imitálja, Juhász Gyula módján állítja Petőfit példának.²³ A *legutolsó harcok* tekinthető talán az első olyan imitáció-elvű művének, amelyben a poétikai minták kiegyenlítették.

Az imitáció régi meghatározásaival szemben a modern epigon-imitáció nem klasszikusokat, hanem kortárs szerzőket jelöl ki követendő mintának. Egy-egy epigonizmus története hosszú nyúlhat ugyan (a később részletesen tárgyalt népszavás költők verseiben még az 1920-as években is gyakori a Petőfi-imitáció) de az epigonizmusok fénykora az imitált szerző első recepciós hullámával esik egybe, vagy azt követi kis lemaradással. Az epigonok nem a hagyomány által megszentelt bölcsesség tekintélyéből akarnak részesülni, amikor imitálnak, hanem modernnek akarnak lenni.

A preromantikus esztétika előtti retorikai, poétikai hagyományban az imitáció általában nem ellenfogalma, hanem párfogalma volt az invenciónak.²⁴ Nem szolgálta, hanem inventív módon kellett imitálni, a már mondottat egyéni invencióval kellett megújítani. E mérce szerint az epigonizmusban helytelen az imitáció és az invenció viszonya. Az újat imitáló epigon ugyanis épp az invenciót veszi át, ahelyett, hogy ő maga volna

19 A mintaköltőnek való önálvetésnek is megvan a maga retorikája: „Nem kontár, aki téged most idéz,/ ám fajtádból csak rongyos közvitéz” (Peterdi Andor: Petőfi [1920] In: uő.: *Üzenet*. Magvető, Budapest, 1968, 135.)

20 M. Fabius QUINTILIANUS *Szónoklattan tizenkét könyvben / II.* (ford. PRÁCSEK Antal) Franklin Társulat, 1921. X./ 2.: Az utánzás. 323-329. 326. L. még NAGY Levente: *Imitációs technikák és az eposz regényesedése a XVII-XVIII. századi magyar epikában.* In SZENTPÉTERI Márton (szerk.): *Miscellanea. Tanulmányok a régi magyar irodalomról.* JAK-Kijárat Kiadó, Budapest, 2001. 77-106. 85.

21 HORVÁTH, i. m. 63.

22 A méh-hasonlat senecai és petrarcai változatát elemzi: BÁN Imre: *Az imitatio mint a reneszánsz arisztotelizmus esztétikai kategóriája* [1975] In: uő.: *Költők, eszmék, korszakok*, Debrecen, 1997, Kossuth Egyetemi Kiadó, Csokonai könyvtár, 23-44. Persze az imitatio-elmélet hosszú története során elterjedtek olyan nézetek is, amelyek szerint minden műnemből, műfajból egyedül annak legkiválóbb képviselőjét kell utánozni. Az *Institutio oratoria* X./1 fejezetében Quintilianus is a szónokok felülmúlhatatlan mintájaként méltatja Cicerót. Ennek a megvan a maga következménye a humanizmus imitáció-felfogására (Bán: *Az imitatio...27., 35.*) és a jezsuita szónoklattanok is ennek a hagyománynak a szellemében tanítottak. KISS Farkas Gábor: *Imitáció és imagináció a Szigeti veszedelemben.* In *Miscellanea.* 49-75.

23 SZABOLCSI Miklós: *Fiatallételek indulója, József Attila pályakezdése.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 353.

24 ROLAND MORTIER: *L'Originalité. Une nouvelle catégorie esthétique au siècle des Lumières.* Librairie Droz, Genève, 1982. 11., 24.,

inventív, ahelyett, hogy ő vetne új fényt a régi igazságokra. Az invenció imitálásának eredménye így az invenció elkoptatása, közhelyesítése, automatizálása lesz. Ez épp fordítottja a klasszikus imitáció-poétikának, ahol az imitálható toposzkészlet a forrásszerzőtől már jócskán eloldott közkinccs, amelynek elemeit úgy imitálja a költő, hogy közben saját invenciójával meg is újítja azokat.²⁵

Később visszatérek arra, hogy az Ady-epigonizmusban is van versengésszerű, az *aemulatio*²⁶ emlékeztető viszony a pretextushoz: a „néma”, jelöletlen, asszimilatív imitáció mellett feltűnnek ugyanis olyan szövegtudatos utalások, amelyek a mintaszerzővel folytatott vitaként értelmezhetőek.

A klasszikus retorikai imitáció-felfogás hagyatékának tűnik az is, hogy az epigonizmust általában elítélő kritika viszonylag elnéző, ha kezdő költőnél tapasztalja a mintakövetést. Az imitatív írás a költői iskola szintjén akkor is elfogadott maradt, amikor az eredetiség elve felszámolta már az imitáció poétikai létjogosultságát.

Mindezek alapján arra következtetésre is juthatunk, hogy az epigonizmus az imitáció klasszikus meghatározásai felől vizsgálva olyan imitáció, amelyben az invenciónak sokkal kevesebb ellensúlyozó szerep jut, mint ami elvárható. Az epigon-imitáció reduktív imitációnak tűnik fel: A felületit vagy az alantast válogatja ki a követett szerzőktől, hajlamos egyetlen mintaszerzőre szűkíteni a fókuszát, ahelyett hogy szélesítené a hozzáférhető hagyományok körét és mások újításait kívánja elorozni, ahelyett, hogy maga újítana.

De miért is kellene az epigonizmus XIX-XX. százai gyakorlatát az imitációnak a tizenkilencedik századra nagyrészt diszkreditált elméletével megítélni? Még csak azt sem állíthatjuk, hogy a modern epigonizmus a klasszikus imitáció-poétika csökevényesedett továbbélése volna: nehéz volna bármilyen hatástörténeti összefüggést felállítani az imitációtanok és az epigonizmus verstermelő gyakorlata között. Elég annyit belátni, hogy az epigonizmus az eredetiség-elvű modern magyar irodalom imitáció-elvű anakronizmusa. Az epigonizmus gyakorlatával szembehelyezkedő irodalomkritika pedig az imitáció premodern jelenségének újraéledésével szemben védte saját alapelveit. Néhány esetben inkább ez indokolja a kritikusok fellépésének hevesességét, mintsem a kevés becsü poéták nagyrészt az irodalmi intézményrendszeren kívül elért sikerei.

Példák az Ady-epigonizmus terméséből

Az alábbiakban kommentált példatár segítségével próbálok bepillantást nyújtani a korai József Attila-verseket környező Ady-epigonizmus termésébe. A példák és a példák elemzése az epigonizmust reduktív imitációként mutatják be. A következő fejezetben viszont arra fogom felhívni a figyelmet, hogy a „reduktív imitáció” fogalma önmagában nem elégséges a jelenség leírására.

Az Ady-imitáció bőséges termésének jobb áttekinthetősége érdekében szövegimitáció és stílusimitáció alfajait különítettem el. *Szövegimitációnak* azokat a verseket tekintem, amelyeknél azonosítható a mintául szolgáló konkrét Ady-vers vagy szövegrészlet. Oláh Gábor: *Pillangó-szerelem* című verse például a *Héja-nász az avaron* pillangókra átirított szentimentális variációja:

„Kerengünk és összecsapódunk,
Két pillangó virágvadonban,
Szárnyunk arany himpóra csillog,
Alattunk gond-avarba dobban
Egy-egy lehulló fáj-virág.

[...]
De nincs késő nyárnak varázsa,
Táncunk irama fárad, lankad,
Az alkonyat fátyola lobban
S mi összecsapjuk szárnyainkat:
Lehullunk, mint a levelek.”²⁷

Az őszi nyár fuvalma zsong,

A *Fekete zongora* ihlette a holnapos Dutka Ákos: *Az utca dalol* című versét (1908):

„[...]
Bolond, vig szívek dobbanása
Bódult lelkünkre zuhanva ömlik
Az élet hatalmas melódiája.
[...]”

A fiatal Kassák a *Vörös vizeken* című verse az *Új vizeken járok* szövegimitációja („Lángtarajos vörös vizeken járok.../S hajómat bűgva verik a hullámok;/ Megyek új hajnalok elé!”), ugyanennek a versnek a refrénje bukkan fel ifj. Rába Sándor művében („Repülj hajónk a vizek felett!”). Szabolcsi szerint pedig József Attila *Az örült hajótöröttjének* (1923, 141)²⁸ kezdete is az *Új vizeken járok*-at idézi („Hahó, te gálya,/ Rohanj,

25 L. pl. Jacques PELETIER DU MANS: *L'Art Poétique*, 1555, Lyon. Idézi MORTIER, 23.

26 BAN Imre: Néhány gondolat az imitatio elméletéről In: uő.: *Költők, eszmék, korszakok*, Debrecen, 1997, Kossuth Egyetemi Kiadó, Csokonai könyvtár, 45-64. Példák az *aemulatio*ra: 52-64.

27 OLÁH GÁBOR: *Patkánybűvölő. Új versek*. Athenaeum, 1925, 16. Kiemelések tőlem – Sz. D.

28 A József Attila-versekre a címmel, a keletkezésük évszámával és a legújabb Stoll Béla-féle kiadásban

mint égő üstökös az éjbe/ Győzelmesen rohanj...”).²⁹

Szabolcsi állapította meg azt is, hogy a *Halál a síneken* két József Attila-versnek is inspirálója volt (*Részeg a síneken* 1922, 78. *Furcsa fohász a sínek között*, 1923, 95) az *Önarckép* pedig a *Búgnak a tárnákból* merít ihletet.³⁰ Nem említi viszont, hogy a *Lovas a temetőben* (1922, 31) Ady *Az én koporsó-paripám* című versének az imitációja. Mindkét vers halálmisszióval rajzolt, „gótikus” temetői jelenet. Adynál az „álom-fickók” és a koporsón lovagoló vers-alany a szereplők, akik József Attilánál egy alakban összevonva jelennek meg: az „álmok kapitányá”-ban, aki lovon jár a sírok között. *Az én koporsó-paripám* dramatizált és párbeszédes, hasonlóan a többi boszorkányéjt színre vivő Ady-vershez (*Özvegy legények tánca, Jó csönd-herceg előtt, Bihar vezér földjén* stb.). A pusztán félelmetest a kényszeres kacagás, nevetés, mulatság bizarr elemeivel a *danse macabre* felé mozdítja el. József Attila verse idáig nem tudja követni az Adyét: a jelenet merev, képszerű és egysíkú, a díszletezés pedig patetikus. Az Ady-imitáció redukzív.

A szövegimitáció néha már az Ady-életművön belül megkezdődik, és sokszor nincs is igazán nagy különbség Ady önismétlései és más költők Ady-változatai között. A „Hiába döngetek kaput, falat”-sort variálják az alábbi versrészletek:

„Hörögve döngtet vágyam kapukat”
[Ady: *Szent lehetetlenség szoltára*]

„Lankadt karlóválással Vaskapukat döngetek”
[Kósa Lajos: *Harc! (Népszava, 1924. június 4. 8.)*]

„Harcunk a magyar Pokollal van,
Mindent erre tettünk
Ennek a kapuit döngetjük”
[Ady: *Elhanyagolt véres szivünk*]

„Az ész-veszejtő holdas ég alatt
ezer leány és ezer Putifárné
öklével verte a kaput, falat...”
[Mécs László: *József* (In: *Vigasztaló* Ludwig Voggenreiter Verlag, Berlin, 1927² 14.)]

„Köpcös Botond döngtet itt kaput,
Jó ezer éve szétnézni akar.”
[Kollányi Boldizsár: *Beköszöntő*, (*Világ*, 1919. április. 2. *MÚK/III*,³¹ 54.)]

Hasonló a helyzet a *Fekete zongora* „téli, cibálja” igepárjával.

„Téptem, cibáltam. Mindhiába.”
[Ady: *Harc a Nagyúrral*]

„Szent, éhes lelkem, pünkösd ünnepére,/ Mint jóllakott tűzok,
magadba hullva / Feledd, hogy büszke, forró szárnyadat / Cibálja,
téli vérek irigy uja.”
[József Attila: *Pünkösd előtt*, (1923, 94.)]

„Egy-bennünket cibálva tép.”
[Ady: *Hiába hideg a Hold*]

„Szörnyed a tenger, vágat előle vadúl, / Észak ordító bőszele rá
szabadúl, / Téli, cibálja, rengeti, vágja, de nem bír vele.” [Oláh
Gábor: *A babonás hajó* (In *Patkánybűvölő*, Athenaum, 1925, 60.)]

„Ütött-kopott a hegedünk / nincs már vidám hangja / messzi bánat /
halk zokogás / téli és cibálja...”
[Brichta Cézár: *Ütött-kopott a hegedünk*, (*Népszava*, 1929. január 10.
6.)³²]

A „Nagyúr” kifejezés olyan sokszor fordul elő Ady verseiben, hogy bizvást Ady állandó stíluselemének, adyismának, a szót átvevő epigonverseket pedig stílusimitációnak tekinthetnénk. A „Nagyúr” rangot Ady verseiben nemcsak a nevezetes disznófejű érdemelte ki, hanem Baál is (*Ima Baál Istenhez*), továbbá a költő maga, akinek a versei a „cifra szolgálói” (*Hunn, új legenda*). Egy Nagyúr áldozata lett *A befalazott diák* is, a *Szent Margit legendájában* pedig a barbárságot jelképezi egy immár kisbetűs „nagyúr” stb.

kapott sorszámukkal utalok. *József Attila összes versei I-III.*, S. a. r.: STOLL Béla, Balassi Kiadó, Budapest, 2005.

²⁹ SZABOLCSI: *Fiatal életek indulója*, 329.

³⁰ *I. m.*, 333-4.

³¹ JÓZSEF Farkas (szerk.): „Mindenki ujkra készül...”. *Az 1918-1919-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény, I-IV.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959-60. (A továbbiakban: „MUK”).

³² E költő nevét valószínűleg csak azért őrizte meg az irodalomtörténet, mert József Attila írt kritikát egyik kötetéről. JÓZSEF Attila: Egyszerű énekek. Brichta Cézár versei [1928] In uő.: *Tanulmányok és cikkek 1923-1930. Szövegek.* (s.a.r.: HORVÁTH Iván) Osiris, Budapest, 1995. 15-16. S ha már ez a példasor olyan versrészleteket tartalmaz, melyeknek a *Fekete zongora* a szövegelőzményük, utalnék Fráter Zoltán kiváló tanulmányára, amely az Ady-vers elsődleges szövegelőzményét Kiss József *De Profundis* c. ciklusának második darabjában ismeri fel. FRÁTER Zoltán: Elhallgatás, elfojtás, hiány az Ady-versben. In: *Iskolakultúra*, 2006/7-8., 18-26.

Ennek ellenére a két alábbi szövegrészlet mégsem valamiféle szöveghelyektől eloldott, szabad stílusformulát imitál a maga „Nagyúr”-átvételével, hanem szorosan követve választott mintaversét, egy-egy konkrét Ady-locushoz kötött „Nagyúr”-at.

„Megöl a disznófejű Nagyúr,
Éreztem megöl, ha hagyom,
Vigyorgott rám és ült meredten,
[...]
Agyamba nézett és nevetett
[...]
És mi csak csatázunk vadul.”
[Ady: *Harc a Nagyúrral*]

„[...]”
Muzsik golyóján Halál lovagolt
S vadul nevetett, amikor talált.
Szűkölve vágott a vézna testbe
Egy pillanatra – s már siet tova
Véres mezőkön, pállott gyep felett,
Halál Nagyúrnak bús ólomlova. [...]”
[Dr. Ferenczy Gyula: *Zokogjatok fel proletártestvérek! (Népszava, 1915. okt. 17. 2.)*]

„Óh, Baál, Nagyúr, ez az irgalom-óra,
Mi itt a gályán most hozzád kiáltunk,
Nézz hát reánk, reánk, két kárhozóra.”
[Ady: *Ima Baál Istenhez*]

„Pharaó, Élet, örök Nagyúr!
Egy rabszolgád fohászkodik hozzád –
Bocsáss, ha szava átokba fül.”
[József Attila: *Hymnus az Élethez* (1922, 74.)]

*Stílusimitáció*nak azokat az epigon-verseket tekinthetjük, amelyeknek már nem egy-egy konkrét vers, verssor vagy szövegdarab a szövegelőzményük, hanem a minta-szerzőnek³³ az egyes locusoktól némileg elvonatkoztatott stílusa, költői nyelve. Genette szerint az imitáció elsősorban a stílusra irányul, a szövegimitáció csak a paródia és a travesztia sajátossága.³⁴ Az Ady-epigonizmus vizsgálata is azt támasztja alá, hogy az eddigi példák ellenére a stílus adaptív követése döntőbb meghatározója az imitációnak, mint a konkrét szövegelemek szó szerinti vagy módosított átvétele. József Attila számos epigon-verse mögött nem áll konkrét, egyértelműen azonosítható Ady-pretextus, ezek mégis az ő stílusának meghosszabbításai, míg az „üri szel”-et emlegető *Akácokhoz*, *Betelehem*, és *Egy költőre* című versek, már egy az Ady nyelvtől függetlenedett, egyéni József Attila-i versnyelv termékei.

Az Ady-stílusimitációt az Ady-szövegcorpust elhagyó Ady-versnyelvnek foghatjuk fel, azaz olyan idiolektusnak, amelynek állandó szókészleti, szintaktikai, stilisztikai és verstani elemei vannak, függetlenül attól, hogy egy Ady-mű vagy más szerző műve beszéli-e éppen ezt a nyelvet.³⁵ Nyilvánvalóan vannak jobb és rosszabb Ady-utánzatok, mint ahogy vannak jobb és rosszabb Ady versek is. Mindkét esetben az utóbbiból van több, de a versek sikerültségének kérdése éppúgy nem érinti az általuk használt versnyelv létének a kérdését, mint ahogy ahogy a *langue* idealitását nem érintik a *parole*-ok aktualitásai.

Ha egy saját, az Adytól már elkülönült költői nyelvben tűnnek fel adys jövevényszavak, átvételek vagy jelölt idézetek, akkor ezt két nyelv közötti érintkezéshez, egy nyelvben megjelenő másik nyelv barbarizmusaihoz (pl. a magyarban megjelenő anglicizmusokhoz, germanizmusokhoz stb.) hasonlíthatjuk. A stílusimitáció viszont az adott stílusrepertoárt, ha töredékesen is, de mégis rendszerként, készletként veszi át, így leginkább ugyanazon nyelv redukált vagy bővített, mindenestre módosított, *nem-anyanyelvi* megszólaltatásához hasonlítható. A fenti példákban, a nem Ady által írt versekben felbukkanó „kapudöngetés”, „téli, cibálja”, és „Nagyúr” szavak is adys versnyelvi környezetbe ágyazódtak, így ezek a szavak több joggal tekinthetők egyazon nyelv megszólaltatásának, mint egy másik idézésének.

Az Ady-korpusz nyelve és az Ady-imitációk versnyelve közötti folytonosságot erősíti, hogy az Ady-locusok ismétlése és utánzása már az Ady-életműben megkezdődik önismétlés és önutánzás formájában. A megismételt szövegelem már a szerző életművén belül elszakad első szövegösszefüggésétől, formulává alakul, stílusjeggyé, így nyitottabbá válik a további ismétlésekre.³⁶ Az Ady-epigonizmusban megsokasodnak a Lázárok, a Molochok, de nehezen találni Barla diákot vagy Jó Csönd-herceget. A „könny”, a „csók”, az „ugar”, az „álom” szavak éppoly magától értetődő elemei az Ady-imitációnak, mint az Ady-költészetnek. Ezzel szemben az Ady-életműben is elhagyott, egyszeri megoldások felidézése egyes szövegekre irányuló egyéni Ady-olvasást feltételezne. A jellegzetesen közösségi interpretációkhoz és szerzői kultuszokhoz kapcsolódó Ady-epigonizmustól viszont ez az olvasási mód idegen.

Az Ady által megkezdett önutánzás folytatásának tekinthetjük Györy Dezső: *Praedestinatio* című versének „messiások”-ját („Vagyok, leszek: hit, harc, vagy erény, vad vétek,/ isteni jelenés, emberi botlások/akárcsak a többi bolond messiások.”)³⁷ József Attila *Komor búcsúzása* (1923, 103a) pedig az Adynál kétszer (*A mi*

33 Természetesen nem az Umberto Eco-féle jelentésben használom a kifejezést.

34 Gérard GENETTE: *Palimpsestes. La littérature su second degré*. Seuil, (Coll. „Points essais”) Paris, 1992. 107.

35 *i.m.*, 105.

36 *i.m.*, 103-104.

37 GYÖRY Dezső: *Emberi hang. Válogatott és új versek*. Magvető Kiadó, Budapest, 1970. 39. o. A vers 1923-ban jelent meg először kötetben.

gyermekünkben és *A csókok átkában*) előforduló „mása – Messiása” rímpárt variálja: „Szűken fizet a Messiásnak./ S panasz se kell, azt adja másnak.” A *Komor búcsúzása* az Ady által kedvelt kétsoros strófákban íródott és a „dacos magyar úr” adys szerepmintáját követi az önstilizálásban³⁸, azaz a (módosítva) átvett rímpárról sem mondhatjuk, hogy túlságosan eltávolodott volna az Ady-líra szövegkörnyezetétől.

Ellenpéldának hozhatjuk Kassák *Örömhözét*. Itt az aktivista messianizmus kassáki szerepértelmezése utal a tisztelettel bár, de korszakosan meghaladott Ady-féle messianizmusra. Az *Örömhöz* Ady *Magyar Messiások*-ciklusára utaló sora („s az új Messiások elé harangozok”) egy, az Adyétól tökéletesen elkülönült „újköltészeti”, expresszionista-futurista versnyelvben jelenik meg. A Kassák-sor jelentésem, Ady-értelmezést sejtető utalás. A *Komor búcsúzása* ezzel szemben csak használja az Ady-versnyelvet, de nem reflektál rá, azonosulni próbál az adys szereppel, de nem értelmezi azt.

Igazuk van az epigonok bírálóinak abban, hogy az epigonköltészet a könnyebben utánozható, látványos stílusjegyeket veszi át leginkább. Az Ady-stílus felszínét a nagybetűs szavak, a zárójeles vagy kötőjeles közbeékelések, a sajátos szóösszetételek képezik, de éppígy a stílus cégérének tekinthetők a jellegzetesen adys felkiáltások: „Hej korcs utód, díb-dáb toprongyos”³⁹, „Cenkharda hajh! Épül az oltár!”⁴⁰

Az Ady-epigonizmus nemcsak a konkrét szövegdarabokat, pl. a Lázárokat, Ahasvérokat, Krisztusokat és Messiásokat veszi át, hanem a tulajdonnevek többesszámúsításának gyakorlatát is. Megtanulja a stílusgeneráló szabályt és a mintadarabok alapján önálló adyzmusok gyártásába kezd:

„Rothadt Jerikók harsonája.”
[Bende József: *A forradalom*
(*Népszava*, 1924 jún. 29. 13. o.)]

„De jaj elpusztulunk a Golgotákon”
[Kassák: *Az én testvéreim emlékkönyvébe*,
(*KLÖV/II.*, Magvető, Budapest, 1969, 668.)]

„Kacagjatok! E nagyvásári zsvivajban
pénz, vér, piszok, por, Júdások bomolnak”
[Győry Dezső: *Az igazi triumfálók*,
(*Emberi hang*, 36.)]

„Don Quijottként girhes koronánkon
Okos Panzákkal harcolunk s bután.”
[József Attila: *Világ megokolt utálata*, (1923., 143.)]

Ehhez hasonlóan, nemcsak Ady neologizmusait ültetik át, hanem a neologizmusaira jellemző szóösszetételi és szóképzési szokásokat és szabályokat is eltanulják. Meglehetősen Ady-közeli az alábbiak:

„Halk, álomcsókos boldog feledés”
[Remsey R. Sándor: *Egy nap*
(*Népszava*, 1929 augusztus 6. 8.)]

Adynál: álom-lovag, álom-leány, álom-báb álom-
vitézek, álom-fickók, álom-villanásom, álom-éneket

„Vágyva vár kint az Élet-asszony”
[József Attila: *A vergődő diák* (1922, 34.)]

Adynál: Élet-nászdal, élet-vásár, élet-láz, élet-
folyóvíz, élet-titok, élet-rang, élet-szemek stb.

„A jaj-mezőn, ha nagy a zajgás”
[József Attila: (*Verssem komor...*) (1923, 121.)]

Adynál: „*jaj-záró* ajkat akarok” „Az utolsó *jaj-
üzenetre*” „*Járjak az utolsó jaj-percig*,”

„Mámor-városba vitt a vágy,
mely minden percben változik,
mert minden ember idegen,
összeverődött csók-kalóz:
habzsol, lezüllik, távozik...”
[Mécs László: *A tékozló fiú hazatér*,
(In: *Vígasztaló*, 15.)]

Adynál: mámor-vért, mámor-gálya, mámor-hattyú,
mámor-fejedelem stb.
illetve: csók-kisasszony, csók-palota, csók-ostorod,
csók-labirint, csók-ötlet, csók-úr, csók-kút stb.

Eredetibbnek tűnnek az alábbi József Attila-lelemények: „piramis-bábel”, (*Hymnus az élethez*, 1922, 74), „aranykorcs”, „nagy-erős” (*Baal*, 1922, 75), „nagy-sanyaru” (*Boros keserűség*, 1922, 82), „vágy-sakálsereg” (*Spleen*, 1922, 84), „Ünnep-naptár”, „szebb-enyhén”, „Ige-böjtön” (*Furcsa fohász a sínek között*, 1923, 135), „Kenyér-anyót”, „lélek-magasság”, „gyűlölet-ködöt” (*Világ megokolt utálata*, 1923, 143).

³⁸ Igaz, megjelenik már benne a „hetyke” hangnem és magatartás is, ami a *Tiszta szívvel* fogadtatásának köszönhetően korán a József Attila-líra védjegyévé, az eredetiség első próbakövévé vált. A vers későbbi változatából egyébként elhagyta József Attila a „Messiásnak” szót, és nagyjából megtisztította a verset az Ady-reminiscenciáktól. Az átírt vers szerepértelmezése már a *Villámok szeretője* önképéhez igazodik (*Igaz, őszinte búcsú*, 1924, 103b)

³⁹ ROZVÁNYI Vilmos: *Az én időm nem szent idő?*, (1911) In uő.: *Virrasztó*, Táltos, Budapest, 1920, 87.

⁴⁰ ROZVÁNYI: *Elhagyott lélek*, (1911) In *Virrasztó*, 168.

Az Adyra jellemző szóképzési módok közül megjelennek az imitációkban a megszemélyesített nomen actionisok (azaz cselekvésnév áll ige helyett):⁴¹

<p>Ady: „Jön-jön a válás”; „Most jön a legtöbb, nagy emlékezés”; „Óh fájás, fájj tovább” „De már jön a megjobbulás”; „Drága halott nézések szememben, /Meleg simogatások hajamon, /Amiktől, hajh, nem kell már megremegnem, Karomon odaszikkadt ölelések”</p>	<p>„Az örömeim néma <i>elmúlások</i>” [Kassák: <i>Én, (KLÖV/II., 640.)</i>]</p> <p>„Magyar, köszönj az <i>Elmulásnak!</i>” [József Attila: <i>Ének 1923-ban</i> (1923, 112a)]</p>
---	---

Megjelennek a nomen possessorisok is, azaz az olyan „-s” melléknévképzővel átalakított jelentéssűrítő főnevek, amelyek a birtoklást, hasonlítást jelző szó szerkezeteket pótolják:⁴²

<p>Ady: „félrevert, <i>harangos</i> napok” „<i>Kalitkás</i> seregély-fiók” „<i>morajos</i>, halk, halotti hang” „<i>pojácás</i> híved”</p>	<p>„Duzzadunk mindnyájan <i>pogányos</i> erőtől.” [Peterdi Andor: <i>Májusi ének, (Népszava, 1913. máj. 1.)</i>]</p> <p>„Zsendülő földre Életet vetett, / Nagy, <i>vágyas</i> álmot, harcos öserőt.” [Dr. Ferenczy Gyula: <i>Zokogatok fel proletártestvérek!</i>]</p> <p>„Szívem ócska, <i>istenes</i>, remek / Szelence...” [József Attila: <i>Fohászok ének, (1922 48a, b)</i>]</p>
--	--

Átvesszik a főnévi igenevek zsolozsmázó ismétlésének, halmozásának szokását:⁴³

<p>Ady: „Sími, sími, sími”</p> <p>„A sorsom: menni, menni, menni” [Ady: <i>Álmom: Az Isten</i>]</p> <p>„Óh, menni, menni, Óh, élni tovább, Bús kínok alatt Járni, szenvedni, De lenni, lenni.” [Ady: <i>A tó nevetett</i>]</p>	<p>„Be jó volna mindent átölelni, mindenkit szeretni, élni, lenni, végtelenbe folyani, nagy Ócéánnal egyesülni mindent tudni, soha nem várni, soha nem fájni, csak menni, menni, menni...” [Mankó József: <i>Soha nem várni... (Népszava, 1929. máj. 7.)</i>]</p> <p>„Tisztelni kell az öregek kezét. Simogatni az ifjúság fejét És bátor hittel élni, ölni, csalni. [...] Nem szabad sími soha semmikor S ha halni kell hát vígan menjünk halni.” [József Attila: <i>Ének magamhoz, (1922, 71.)</i>]</p>
--	---

Átvesszik az állítmányt a mondatélre helyező inverziót, néha az Adynál megszokott szavakkal együtt:

<p>„Vagyok, mint minden ember: fenség” [Ady: <i>Szeretném, ha szeretnék</i>]</p> <p>„Vagyok fény-ember ködbe bújva, Vagyok veszteglő akarát, Vagyok a láplakók csodája.” [Ady: <i>Vízió a lápon</i>]</p> <p>„Vagyok egy ágba szabadulás, béklyó,”</p>	<p>„Vagyok az álmok testet öltött képe Vagyok háború és vagyok béke. [...] Vagyok pogányság, vénség, tagadás. Vagyok szűz erő, hit és Haladás.” [Bende József: <i>A forradalom (Népszava, 1924 jún. 29. 13.)</i>]</p> <p>„vagyok kilendített, kiszálló, messzi magasba röpdülő kö” [Győry Dezső: <i>Félúton, (Emberi hang, 41.)</i>]</p>
---	--

41 KIRÁLY István: *Ady Endre/II.* Magvető, Budapest, 1972. 85.

42 *I. m.*, 87.

43 Ennek a stilisztikai toposznak a líratörténeti előzményeiről lásd: FRÁTER, i.m.

[Ady: *Hunn, új legenda*]

Néha pedig saját invencióval kitöltve a mondatszerkezeti szabályt:

„Éltem én is óráknak semmijéből” [Rozványi: <i>Férfitestek ünnepére</i> (1916, <i>Virrasztó</i> , 58.)]	„Akarom kezeimbe sodorni hajad, Akarom megízlni telér ajakad” [József Attila: <i>Szerelem ez?</i> (1922, 54.)]	„Éneklek a tavaszt, a fényt,” [József Attila: <i>Tavaszi ének</i> , (1922, 49.)]
--	---	---

Ezek a példák nem annyira az invenció lehetőségeit, mint inkább az imitáció korlátait jelzik az epigon-imitációban. Rozványi Vilmos, Győry Dezső, és számos esetben Mécs László és József Attila is inventív imitátornak bizonyulnak, a *Népszava* verstermésének átlagát viszont többnyire a reduktív Petőfi-, Ady-, majd (a húszas évek második felétől) a reduktív Kassák-imitáció jellemzi. Az ilyen sommás ítéleteket persze könnyen megdönthetik az egyes szövegelemzések.

A reduktív imitáció egyik jele, hogy Adyval ellentétben az epigonok túlságosan tiszteletben tartják Ady stilisztikai szabályait és nem merik módosítani azokat. Ady nemcsak a kozmikus, végső, nagy dolgok neveit avatta szimbólummá a nagy kezdőbetűvel, hanem alantas vagy köznapi dolgokat is megemelt ezzel a fogással. Követőivel ellentétben tudott ironikusan is szakralizálni. Néha megpróbált játszani is a „nagybetűzés” szabályával („Más nép e nép, ez csak: a Nép, / A fölkelt Nép” [*A Hadak útja*] „De a harctér: Harctér és az élet: Élet.” [*A Szerelem eposzából*])⁴⁴ A stilisztikai szabályok ironikus használata nyilvánvalóan nem az epigonisztikus imitáció jellemzője. Egyrészt jelezheti az Ady-mintával való szembefordulást: József Attila *Az oroszlán idézése* (1925/1926, 279a) című verse már (ön)ironikus Ady-utalással jelzi a megszabadulást az Ady-követéstől: „voltam vonító Kaján”. Másrészt ez az egyik legfőbb eszköze a parodisztikus imitációnak. Karinthy ugyanazokat a stilisztikai jellemzőket fordítja ki Ady-paródiáiban, amelyeket az epigonok követnek: A többszámú tett tulajdonneveket („Szent jóízű bövizű imáknak / Hagyom már mái *Zápolyáknak*”), az adys szóösszetételeket („Álom-királyfi”, „Átok-város”, „Pizsok-hazám” „Moslék-ország”), a megszemélyesített cselekvésneveket („Biztatva hüvelyzem már másnak/ Estjét a *Minden-birásnak*.”) stb.⁴⁵

Fentebb már utaltam rá, hogy az epigon-imitációban is megjelenhet a vetélkedésre emlékeztető, a párbeszéddel próbálkozó intertextuális viszonyulás a mintavershez. Ami azt illeti, az epigon-imitáció valójában csak nagyon korlátozott mértékben képes párbeszédbe lépni a mintájával és gyakran találkozhatunk efféle naiv, gyermeteg feleselésekkel: „Szeretném, ha *nem* szeretnék.”⁴⁶ Egy Ady halála után néhány nappal megjelent vers pedig a „rohanunk a forradalomba” programját kéri számon Adyn: „Rohanunk: s nem tudni: hova?”⁴⁷ József Attila *Szerelmes, keserű hazafisága*, (1922, 40.) a triumfáló hazafiság büszke megvallása a nyugat csábításainak engedő, kozmopolita Adyval szemben: „Engem nem hívnak Párisok, Velencék”.

Hasonló, Szabolcsi által is érintett kérdés József Attila *Baál*-jának (1922, 75.) viszonya Ady *Ima Baál Istenhez* című verséhez. Az *Ima Baál Istenhez*ben (mint ahogy a *Harc a Nagyúrral*ban vagy a *Mammon-szerzetes zoltárában*) a lírai hős elbukik a pénz-isten elleni küzdelme során. József Attila verse dacos és lelkes Ady-ellenbeszéd. A versbeszélő először karakánul kijelenti: „Én nem leszek soha vértrónod rabja”, majd „legyőzi” az Ady-versben győzedelmeskedő bálványt. „Nagy a hatalmad? hát én megvetem,/ Nem áldozom föl néked életem / Hiába görnyedsz ott bután, henyén, / Papod soha nem leszek, nem én! [...] Daloló úri göggel előllek, / Te arany, buta Baál be gyűlöllek”.

Ezek a versek a dialogikus szövegköziségnek legfeljebb a küszöbéig jutnak el: rövidre zárt válaszokat adnak mintaszövegüknek, de nem intéznek hozzá új kérdéseket. Mégis, ezek a versek csak annyiban tekinthetők reduktívnak, hogy imitációjuk, vetélkedésük belül marad az Ady-pretexthus megnyitotta lehetőségmezőn. A különböző irányzati Ady-értelmezések és Ady-kultuszok környékén született Ady-imitációk viszont még reduktívabbak. Ez utóbbiak nemcsak, hogy az Ady-pretexthuson kívüli nézőpontot nem tudnak elfoglalni, de saját politikai, etikai és esztétikai normáiknak megfelelően szűkítik az Ady-korpuszon belül hozzáférhető mintakészletet is. Sokféle irányzati Ady-redukció tájékaról lehetne példákat gyűjteni. Egészen másfajta imitációk születnek, ha (mint eleinte József Attilánál) a *Népszava*-szerkesztő Révész Béla, vagy ha Szabó Dezső és az *Elsodort falu* közvetíti az Ady-élményt.⁴⁸ A tízes években az esztéta, szecessziós és dekadens imitációkból terem a legtöbb, a forradalmak alatt a szocialista Ady-imitációk tetőznek, de a húszas évekből Trianon-versek is táplálkoznak Adyból stb. Az Ady-epigonizmus követi a többé-kevésbé Babits-ellenes és *Nyugat*-kritikus Ady-

44 KIRÁLY István példái. *I. m.*, 95.

45 A példák a *Moslék-országból* és *Zápolya úr vallatásából* származnak. KARINTHY Frigyes: *Így irtok ti/I*. Szépirodalmi, Budapest, 1973, 15-16. Kiemelések tőlem – Sz. D.

46 Gyóni Géza: *Sírások rabja* In: uő.: *Szomorú szemmel*, 1904-1909, 112. Kiemelés tőlem – Sz. D.

47 Oláh Gábor: *Carmen lugubre* (1919 jan.) *MŰK/I*. 422

48 „Te leszel az én Révész Bélám”, mondta állítólag a gimnazista József Attila egy barátjának, Eckermanná átlényegítve ezzel az akkor népszerű Ady-életrajzok és visszaemlékezések szerzőjét. (SZABOLCSI: *Fiatal életek indulója*, 386.)

hagyományok osztódását, polarizálódását.

József Attila néhány verse népszavás Ady-imitációnak tekinthető, a *Baál* ezek közé tartozik. Adynak a pénzt fetisizáló, jobbára allegorikus versei a szocialista lírának már a századforduló óta népszerű toposzát fordítják ki, írják újra. A *Népszava* irodalmi rovatában azonban a Csizmadia-vita után, Ady teljes elfogadása és kultuszának mindennapivá válása ellenére sem túl népszerű a pénz győzelmének és a szegénység vagy a szegény költő elbukásának a *Harc a Nagyúrral*hoz hasonló, adysan önironikus vagy cinikus megéneklése. Nem megengedett a munkásköltő számára a pénz utáni vágy és sóvárgás.⁴⁹ Az Ady utáni népszavás Ady-epigonizmus visszavonja a pénzisten-toposzhoz hozzátett Ady-invenciót. A *Baált* így legalább annyira meghatározza az Ady-imitáció népszavás szokásrendjének követése, mint amennyire az *Ima Baál Istenhez* című Ady-vers utánzása. Nézzünk meg egy-két példát az Ady-ellenbeszédre ebből a verscsoportból:

[Ady: *Mammon-szerzetes Zsoltára*]

„Szűz papod vagyok...”

„kis cseléded”

„Dervised vagyok, boncod, szent barátod,”

[Dutka Ákos: *Moloch halálára* (1919. március)]

„Új Isten! – *Voltam sokáig papod*, / Ki hirdetett, s benned pihent meg álma/ Lázárok élén ismersz? Itt vagyok”

[József Attila: *Baál* (1922, 75.)]

„Nem látsz elődbe csúszni szolgálhatban,/[...] /*Papod soha nem leszek, nem én!*”

[Elek Alfréd: *Mammon aranyszobra előtt*, (*Népszava*, 1910 máj. 1.)]

„Én nem hódolok be senkinek: /Szabad leszek!/[...] / Óh, én a kegyed nem lesem, / Már szebb jövőt lát szemem / Szabad leszek!”

[Ady: *Ima Baál Istenhez*]

„Óh öntsd reánk aranykönyved folyását”

[Elek Alfréd: *Mammon öröme*, *Népszava*, 1910 máj. 29.]

„Hazug minden öröm, amit te adsz”

[Ady: *Harc a Nagyúrral*]

„Add az aranyod, aranyod”

A korabeli szocialista lírában úgyszólván nincs szerelmi költészet, s ezen az Ady-recepció sem tudott változtatni. A szerelmi költészet helyét egyrészt a perdita-versek, másrészt a házastársi sorsközösség versei foglalják el. Ady individualizmusát is sokszor kiszűrik imitációjukból a népszavás költők. Gyakori például, hogy egyes Ady-témákat úgy formálnak át, hogy az közösségi megszólalás legyen. Gyagyovszky Emil *A mi szerelmünk* című verse például az *Én menyasszonyom* többes számba tett átirata.

[Gyagyovszky Emil: *A mi szerelmünk* (1907-1909 között. In uő.: *Dércsípte bimbók, Magvető, Budapest, 1960, 38.*)]

Akit mi szeretünk, nem nagyúri dáma:
Kenyeret hajszolni jár a piszkos gyárba.

Akit mi szeretünk, nem illatos rózsza:
Penészes lakások doha árad róla.

Akit mi szeretünk, nem dalos pacsirta:
Borus ifjúságát jajjal telesírta.

Akit mi szeretünk, nem fázós, törékeny:
A nyomor, az éhség megedzette régen.

Akit mi szeretünk, azt senki sem védte:
Szirmait előttünk tán már más is megtépte.

Akit mi szeretünk, nem gyönyörtől fáradt:
Egy sorban küzd velünk, mint az igás állat.

Akit mi szeretünk, nincs fény életében,
S jeltelen lesz sorja a temetővégen...

Gyagyovszky versének is (mint József Attila *Baáljának*) két, egymással nem teljesen összeegyeztethető kódja van. Az Ady-minta követését mutatja a versforma azonossága, a cím rokonsága, a felsoroló szerkezet, a kettőspontok az első sorok végén stb., de az Ady-vers közvetítette dekadens és polgári perdita-témát annak a *Népszavában* konvencionizált változata helyettesíti, a hol naturalista, hol szentimentális színezéssel rajzolt „elbukott nő” toposza. Ezek a nők nem pusztán az úrfi által elveszejtett cselédlánykák, hanem legalábbis a társadalmi szükségszerűség oltárára helyezett áldozatok: történetük közvetlen allegorikus kapcsolással mutat a kapitalizmus vastörvényeire.

Az antiindividualista imitáció példája József Attila *Fiatal életek indulója* című verse, amelyről szintén Szabolcsi állapította meg, hogy egy Ady-verssel vitatkozik. A *Fiatal életek indulóját* a proletárgyerek vagy a

49 Kivételesnek tűnik ebben a verscsoportban a fiatal Kassák az *Óda a pénzhez* című verse. In: *KLAÖV / II.* 674.

proletárkamasz szerepversének műfaja köti össze a szociáldemokrata Ady-kánonban előkelő helyet elfoglaló *Proletárfiú* versével.

[Ady Endre
Proletár fiú verse
(1909)]

Az én apám reggeltől estig
Izzadva lót-fut, robotol,
Az én apámnál nincs jobb ember
Nincs, nincs sehol.

Az én apám kopott kabátú,
De nekem új ruhát veszen
S beszél nekem egy szép jövőről
Szerelmesen.

Az én apám gazdagok foglya,
Bántják, megalázzák szegényt,
De estére elhozza hozzánk
A jó reményt.

Az én apám harcos, nagy ember,
De ha nem nézné a fiát,
Megállítaná ezt a nagy földi
Komédiát.
[...]

Az én apám, ha egyet szólna,
Hajh, megremegnének sokan,
Vígán annyian nem élnének
És boldogan.
[...]

[József Attila: *Fiatal életek indulója*
(1922, 62.)]

Apáink mindig robotoltak,
Hogy lenne enni kevés kenyérünk,
Bús kedvvel, daccal, de dologban voltak,
Az isten se törődött velünk.

De fölnőttünk már valahára,
Kik nem tudjuk, mi az vígan élni,
És mostan vashittel, jó bátorsággal
Sorsunkat akarjuk fölcserélni.

[Nechanszky Lajos:
Szegény apám...
(*Népszava*, 1929. jan. 12.)]

Szegény apám derék, jó ember,
szomorú, rég-nyútt robotos,
bár bántják: szent Türelem-Tenger,-
rosszat ő jóval viszonz.

Szegény apám derék, jó ember,
nem bízik semmiben se már.-
nem hajtogatja, hogy még egyszer
valami nagy csodára vár.

Szegény apám derék, jó ember,
neki már nincsen délibáb
s csak mosolyogja egyre bennem
a távol Hajnalok fiát.

Szegény apám derék, jó ember,
nem érti a küzdelmet ő,-
szitkozni, térdrehullni sem mer,
únt jószág néki a jövő.

Szegény apám derék, jó ember,
nem kérdi –haj!- s nem érti, ha
csatát újráz bús-százegyedszer
az ő százszor bukott fia.

[Somlyó Zoltán: *Bölcsődal –
Éneki egy proletáranya–*
(*Érdekes Újság*, 1919. jún. 12.)]

„Míg robotba járt apád,
csak szégyenét hagyhatta rád,
Azt mondták rája, hogy ebadta!...
Még a kutya is megugatta.
De hallod-e mit zúg a szellő?
Az idő késik, ámde eljő!
Megkondították a harangot
a hazátlan rongy bitangok.
Álmodj szeliden, csendesesen,
meg nem zavarhat senkisésem.
Egyek vagyunk mindannyian:
eljött a te időd fiam!
[...]
Az úri hintó, hogyha vágdat,
már nem piszkol be, mint apádat.
S a léha nőknek csipkefodra,
le nem röhög az asszonyodra”

Látható, hogy József Attila verse invenciózusabb Nechanszkyénál és Somlyóénál. Átalakítja a pretextus műfaját: a proletárgyerek beszélgetésére épülő szentimentális szerepversből kemény és lendületes közösségi induló lesz.⁵⁰ A *Fiatal életek indulója* a határán van az Ady-epigonizmusnak. Minden bizonnyal jobb, mint a mintavers, amely némiképp a *Népszava* gyermekrovatának szintjére van leegyszerűsítve,⁵¹ s nyilvánvalóan jobb, eredetibb, mint a

50 Szabolcsival ellentétben (akinek értékelését jelzi, hogy kötetének címéül is ennek a versnek a címet választja) én nem tartanám generációs manifesztum-versnek a *Fiatal életek indulóját*. Azt ugyan elfogadhatónak tartom, hogy „Az apáinkkal gyávák voltunk” sor a Tanácsköztársaság bukására utal, ezt a korabeli baloldali költészet számos példájával alá lehetne támasztani, s így a „Fölnőttünk már” a Tanácsköztársaságot veszni hagyó előző generáció kritikáját jelentené. Ám ezt leszámítva nincs a versben semmilyen generációs jellemvonás, sajátosság. Azt, hogy „Mi vagyunk az Élet fiai” bármilyen ifjúmunkás-induló elmondhatná a maga képviselt közösségéről a kilencszázas évektől a kilencszázötvenes évekig. (SZABOLCSI: *Fiatal életek indulója, József Attila pályakezdése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 386.)

51 Révész Béla is az „egyszerűség derviseinek” szóló feleletként jellemzi a verset, melyben azért Ady

többi, itt közölt epigon-vers. A *Fiatal életek indulója* átformálja a kiinduló műfajt, és feszebbre vonja a szerkezetet. Csakhogy olyan műfajba (ifjúmunkás-induló) teszi át a motívumot, amely, ha lehet, még konvencionálisabb, mint az eredeti (apa-gyerekek szerepvessző) és nagyon kevés lehetőséget nyújt az egyéni poétikai megoldásokra. Bár szövegszerűen az Ady-versre utalnak a *Fiatal életek indulójának* kezdősora és zárósora, a vers hangvételének forradalmasítása mégsem egyéni invenció, hanem csak a műfaj-toposz egy harciasabb változatának követe:

[Csizmadia Sándor: *Munkás-íffak*, (In: *Proletárok verses könyve*, Népszava Könyvkereskedés, é. n. (1905-1906 között), 33.)]

„Néznétek tán néha vissza,
Mily dicső a múltatok?!
Ősötök nem volt ám szittyá:
Meséket tanultatok!...
Szolga volt a nagyapátok.
A bilincset hagyta rátok.
Az csörög még ma is búsan
Rajtatok...
[...]
Le a láncsal! Föl a fővel!
Csak előre tartsatok!
Rút az élet, de idővel
Napotok is felragyog...
Hulljon bár a vész reátok,
Magatoknak jobb világot:
Egyedül csak ti csináltok
Magatok!...”

[Kovács Péter: *Rabszolga ébredő*
(*Népszava*, 1918. nov. 17. MUK/I. 93-95.)]

„Rabszolga volt az ősapám
Örökre hagyta rám a kancsukát.
Bilincsbbe zárt, igát húzott
Sok, hosszú évezreden át.
Szár az kenyér volt étele,
Fűszer hozzá a könny s a vér.
Csak szenvedést hozott reá
Bőséges nyár, inséges tél.
A szíve vérzett, lelke fájt,
Vigasztalást hite adott
Éhség, nyomor szolgálójának:
Örökségbe mit rám hagyott.
[...]
Rabszolga volt az ősapám,
De én utódja nem vagyok.
Bilincsemből fegyvert verve,
Imádság helyett: lázadok.”

Az apákat bíráló („apánkkal gyávák voltunk”) József Attila-vers éppúgy „meghaladja” az apát még csodáló Ady-verset, mint ahogy az ifjú költő *Baaljában* legyőzött az Adynál még uralkodó pénzisten. A *Fiatal életek indulója* ráadásul további Ady-reminiscenciákat is tartalmaz: ilyen a nagybetűvel írt „Élet” vagy a közbevetett „hejh” az utolsó előtti sorban. Az Ady-modor felületi jegyeinek jelenléte is kérdésessé teszi, hogy a vers valóban már Ady-kritika volna és nem még az ellenbeszéd redukált intertextuális viszonylatában megmaradó Ady-imitáció.

A két vers viszonya arra is rámutat, hogy voltaképpen csak az irodalomtörténeti nézőpont kérdése, hogy a József Attila-verset az Ady-vers imitációjának, epigonizmusának tartjuk, vagy pedig mindkét verset ugyanazon „köz-költészeti” versíró gyakorlat (azaz a *Népszava*-líra) termékének tekintjük. Ha az első nézőpontot választjuk, nehézséget okozhat a két vers úgyszólván kontextusra redukálható konvencionális, valamint az, hogy az imitált versben még annyi invenció és az eredetiség sincs, mint az imitáló versben. Ha a másodikat választjuk, akkor nincs szükségünk az epigonizmus (rossz imitációként vagy redukált imitációként meghatározott) fogalmára, viszont meg kell indokolnunk, hogy a huszadik századi magyar líra e két legnagyobbja miként vett részt olyan nem-kanonikus költői gyakorlatokban, amelyeket az eredetiség, az autentikusság, az individualitás helyett az imitáció, az alkalmiság, az erős műfajhoz-kötöttség, az ideologikusság és a közérthetőség poétikája jellemez.⁵²

Epigonizmus és munkásmozgalmi közköltészet

Az epigonizmus irodalmi jelenségének megközelítéskor az imitáció fogalmának segítségével hívása csak korlátozott mértékben lehetett a segítségünkre. Az imitáció ugyanis csak az egyik (bár igen fontos) jellemzője az

megmutatta, hogy „az egyszerűség nem okvetlen málló bárgyúság.” Révész Béla: *Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről*. Budapest, Atheneum, é. n. 42. A *Népszava* gyermekköltészetét, mint az Ady-vers „elsődleges kontextusát” leginkább Várnai Zseni gyermekekről, anyaságról szóló, néha gúgyöggően szentimentális versei jellemzik (pl. *Arvák, Szegény gyerekek, Kis botló táltosok, Kis tatógó szácskám* stb.).

⁵² Hasonló kérdéseket tesz fel Szilágyi Márton az alkalmi költészet műfajához, illetve a közköltészet regiszteréhez tartozó Arany-versek státusát vizsgálva. SZILÁGYI Márton: „Alkalmatosságra írott versek”, avagy vidám férfikompaniák humora. Csokonai, Arany és a közköltészeti hagyomány. In *Bárka*, 2003/5., 53-62. Uő.: Nyitott kérdések az Arany-filológiában. In *Irodalomtörténet*, 2004/3. Uő.: Arany János és a sirversek In Csörsz Rumen István (szerk.): *Mindenes gyűjtemény. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára/I.* ELTE Folklóre tanszék, Budapest, 2005, 167-179.

epigonizmusnak. Ez a poétikai fogalom azonban nem magyarázhatja az epigonizmusnak azokat a kulturális vonatkozásait, amelyeknek felmérése kívül esik az intertextualitás illetékességi területén. Érthető tehát, hogy ha az epigonizmust *csak* az imitáció kérdése felől szemléljük, akkor azt hiányos („rossz”, „reduktív”) imitációnak találhatjuk. Ha megállnánk annak megállapításánál, hogy egy jelenség egy másik redukciója, akkor gyanús lenne, hogy nem a jelenség, hanem annak leírása a reduktív.

Az epigonizmus megközelítéséhez használt másik segédfogalomtól sem várhatjuk azonban a jelenség pontos megragadását. Az imitációhoz hasonlóan, a *közköltészet* terminus is csak a hasonlítás és nem definíciószerű azonosítás hatáskörével használható.

Az általunk vizsgált korszak líratörténetének kutatói a „közköltészet” illetve a költői „köznyelv” kifejezést alkalmasszerűen és a fogalmiság alacsony fokán használják.⁵³ A fogalmat az utóbbi évtizedekben kutatásaik legfőbb kérdésévé emelő irodalomtörténészek és folkloristák⁵⁴ viszont a fogalom kifejtése során nem kevesebbet értek el, minthogy megkérdőjelezték a népköltészet vs. magasköltészet dichotómiáját. Ezek a paradigmaváltó jelentőségű kutatások azonban nem (vagy csak elvétve) terjednek ki huszadik századi anyagra. Szabolcsi nyomán közköltészet alatt valamiféle, a korszak nyomtatott irodalmában általánosan használt költői köznyelvet érthetünk (közhasznú műfaji és formai repertoárt, gyakori toposzokat stb.). A költői nyelv adott korszakra, generációra jellemző sztenderdjét, nullfokát, amelyhez képest mérhetőek az egyéni teljesítmények. Ha az utóbbiakra támaszkodunk, akkor közköltészet alatt olyan nem-kanonikus költészeti hagyományt érthetünk, amely magas- és népköltészet között közvetítve és elbizonytalanítva e két regiszter határait, szájhagyományban variálódik, kéziratosságyűjteményekben és ponyvanyomtatványokban marad fenn, a kollégiumi diáksághoz, a kisvárosi értelmiséghez, vagy a falusi kultúrához, ünnepekhez kapcsolódik. Szabolcsi kifejtetlen közköltészet-fogalma és a folkloristák közköltészet-fogalma nem egyeztethető össze. Az előbbi már a huszadik századra jócskán elkülönült, önálló intézményrendszerben működő, autonóm irodalmi mező átlagos, kevésbé kanonikus teljesítményeiről beszél, amelyek az irodalmi mező perifériáját benépesítő költők műveiben láthatóak tisztább, invenciómentesebb formában. A periféria itt egyrészt a verselést épp elsajátító, a konvenciókkal és közhelyekkel szemben még védtelen kezdő költők táborát jelentheti. Másrészt pedig a költészeti konvenciókat a politikai, etikai normalizálással, a társadalmi képviselet, a szolgálat, a didaxis, a közérthetőség jegyében megszilárdító mozgalmi költészetet, amely így az autonóm irodalmi mező heteronóm perifériájának vagy környezetének tekinthető. Ezek a művek azonban mégiscsak az irodalmi sajtóban jelennek meg, egy-egy szerző neve és a szerzői jog védelme alatt, így ez a közköltészet-fogalom nem összekeverendő az előbb ismertetettel.

A nagy irodalomtörténeti és módszertani távolság ellenére is érdemes azonban néhány szempontot és megfigyelést ellesni a közköltészet-kutatástól. Ady és József Attila korának munkásmozgalmi költészete néhány vonásában rokon a folkloristák által vizsgált XVII-XIX. századi közköltészetrel, (még ha hatástörténeti folytonosságról itt éppúgy nem beszélhetünk, mint ahogy a klasszikus imitációtanokat nem tekinthetjük a modern epigonizmus előzményeinek)

A századeleji mozgalmi költészet egy agrárius gyökerű munkásmozgalom kulturális terméke volt, és nagy előszeretettel merített közismert népdalokból és nótákból. A munkásköltők is a legtöbb esetben ugyanazt a társadalmi utat járták be, amit közönségük: faluról vándoroltak be, első vagy másodgenerációs városiak (illetve külvárosiak) voltak. A munkásotthonokban, a vasárnapi vagy május elseji ünnepségeken a faluról hozott magatartásformák és kulturális szokások érvényben maradtak, sőt az elszakítottóság miatt nosztalgikusan felértékelődtek.⁵⁵

A verskultúra elsősorban orális jellegű volt, közösségi alkalmakhoz és ünnepekhez kötődött még a húszas években is. A Szociáldemokrata Párt vagy a *Népszava* kiadásában megjelenő proletár daloskönyvek első tematikus egysége általában a nép *nótáit*, vagy a szocialisták *énekeit* tartalmazta, *ad notam* megjelöléssel, vagy zeneszerző feltüntetésével.⁵⁶ A munkásdalgyletek, majd a húszas évek második felétől a szavalókórusok

53 L. pl. SZABOLCSI Miklós: *Érik a fény. József Attila élete és pályája 1923-1927*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, különösen „A »köznyelv« – Fiatalok kórusa 1923-1925-ben” c. fejezet. (50-89. o.) SZABOLCSI Miklós: „Kemény a menny” *József Attila élete és pályája 1927-1930*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, 501. DERÉKY Pál: „*Latabagomár ó talatta latabagomár és finfi*” *A XX. század eleji magyar avantgarde irodalom*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998, 241.

54 KÜLLÖS Imola - CSÖRSZ Rumen István (s.a.r.): *R. m. k. t. XVII. század, 4. Közköltészet I. Mulattatók*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000, KÜLLÖS Imola: *Közköltészet és népköltészet. A XVII-XIX. századi magyar világi költészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*. L'Harmattan, 2004. CSÖRSZ Rumen István: *Közköltészet – Irodalom alatt, kultúrák fölött* In *Literatura*, 2006/2., 273-282.

55 GRÓ Lajos: A felemelkedés útján. A magyar munkásság költészete és irodalma [1943] In M. PÁSZTOR József (szerk.): *Új írók, új írások 1920-1944* Múzsák Közművelődési Kiadó, 1988. 189-344. 207.

56 L. pl. CSIZMADIA Sándor (szerk.): *Proletárok verses könyve*, Népszava Könyvkereskedés, Budapest, é. n. [1906?] (Ez a válogatás a következő években Bresztovszky Ernő, majd pedig Farkas Antal átdolgozásában többször is megjelent.) Bővebb és frissebb anyaggal jelentkezik SZAKASITS Arpád (szerk.): *Harcos énekek. Szabadságdalok, versek, szavaltatok gyűjteménye*. Népszava Könyvkereskedés, Budapest, 1926. Ez az antológia a

éppolyan népszerű kulturális szervezetek voltak, mint a munkássport-egyletek, a természetjáró körök vagy az eszperantista társaságok.

Az Ady-, Kassák- és József Attila-korabeli munkásmozgalmi költészet közösségi költészet, akár keletkezését, akár önképét tekintjük. A versek legfőbb témája a sors- illetve az osztályközösség megéneklése, s ezzel hozzájárultak egy szociokulturális közösség kollektív identitásának, vagy rövidebben és korhűben: osztálytudatának a megformálásához is. Ebből a költészetből évtizedeken keresztül hiányzott a szubjektív lírai én, nem volt sok szerepe benne a személyesnek. Ezt személytelenséget a húszas évek kommunista proletárvéltészet, de talán még a Kassák-költészet is örökölte. „A hang is ennek megfelelően *objektív* s a versek is elsődlegesen nem a személyes intim kapcsolat kialakítása céljából olvasásra íródtak, mint a modern magyar líra, hanem szavalásra.”⁵⁷ Rendszereseek az írói estek, ahol „Csizmadia Sándor, Farkas Antal, Várnai Zseni és Ady Endre »szavallatai« képezik a »proletárirodalmat«” – foglalja össze megvetően a kommunista Kahána Mózes a szociáldemokrata irodalmi életet.⁵⁸ Az ünnepi verstermelés- és fogyasztás csúcspontjai a május elsejei ünnepségek voltak, a *Népszava* május 1-i számai pedig sokszor könyvnyi irodalmi anyagot közöltek, annyit, mint máskor két-három hónap alatt összesen.⁵⁹ De a költészet nemcsak az ünnepekhez kapcsolódott, hanem a politikai munkához is. Ott volt a sztrájkok és a tüntetések tömegszavallataiban, az agitációs érvkészlet példatárában, a szemináriumokon, a munkásoktatásokon, a politikai vezércikkek mottóiban.

Ebben a hivatalos és az ellenzéki polgári kultúrától egyaránt elzárt szubkulturális környezetben terjed el hirtelen (de nem előzmény nélkül) az Ady-kultusz a húszas évek elején. Olyan kulturális közegbe helyeződik át, amelyben a kortárs magasirodalommal ellentétben nem magányos és néma olvasásra szánták a verseket, hanem szavalásra és éneklésre. A munkásotthonok vagy a Zeneakadémia gyakori Ady-matinéin és Ady-estjein énekelték, szavalták és kórusban szavalták a forradalmi Ady-verseket és az Adyhoz írt forradalmi verseket – már amennyire ezt a hatóságok engedték. Ezekre a kultikus alkalmakra a *Nyugat* szerzői is, Babits, Móricz is szívesen elmentek vendégszerepelni, annak ellenére, hogy a *Népszava* nem egyszer bírálta a *Nyugat* polgári irodalmát, szerkesztéspolitikáját. M. Pásztor József szerint az Ady-estek a társadalmi-politikai ellentéteket ideiglenesen felfüggeszteni képes ünnepi alkalmak voltak.⁶⁰

A munkásköltő a közköltővel ellentétben saját névvel közöl verset és kötetet, szerzői esteket tart, a legtöbb esetben újságírással is foglalkozik, tehát hivatásos írónak tekinthető. Szerzői pozíciója mindennek ellenére gyengébb, mint bármelyik nyugatos kortársáé és nemcsak a kisebb elismertség miatt. Közösségi költészetet művel, aszketikusan fegyelmezi hangjának individualitását, hangsúlyozza származását, osztály-hovatartozását. Nem vátesz, hanem egy a sok közül. Kerüli az önstilizálást, a képviselői költészet romantikus szerepkészletéből lehetőség szerint kiostálja az én és közösség meghasonlására épülő beállításokat, szerepverseit viszont realista típusok beszéltetésére építi. Költői önformálásában a szolgálattétel és a problémamentes azonosulás az eszménye, és úgyszólván tilos számára közönségének a megbotránkoztatása. Mindezek a normák a szociáldemokrata Ady-életmű recepciók szűrőiként érvényben maradtak még az Ady-kultusz tetőzése idején is.

A közköltészethez hasonlóan és az autonóm irodalommal ellentétben a népszavás költészetben sem elvárás a különbözőség, az eredetiség. Az Ady-epigonizmus –bár nyomtatott médiumokon jelenik meg–, Ady-variációkat termel, némiképp a folklorizálódás⁶¹ folyamatához hasonló módon. Fontos hangsúlyozni, hogy csak *hasznó*, de nem azzal azonos módon, hiszen az oralitás viszonylagos nagy szerepe mellett sem tulajdoníthatunk túl nagy átörökítő hatékonyságot a szájhagyománynak ott, ahol a verseket egy fővárosi napilap közli. Ám mégis variációképződés folklorizáló módjára emlékeztet az a folyamat, amelyben egy ismert költő egyedi verse követőkre talál egy szubkulturális környezetben, ahol esetleg egész műfaj születik a mintájára. Mint ahogy hasonló az a folyamat is, amelyben a népszavás toposzkészlet Ady által megverselt, átírt elemei népszerűvé válva visszakerülnek a népszavás Ady-epigonizmus mintakészletébe, illetve a fiatal József Attila valamelyik művébe. Ebből a folyamatból voltaképp csak a korabeli szerző-kultuszok és az irodalomtörténet kanonizáló befogadási szokásai miatt emelkedik ki egy-egy darab Ady-versként és József Attila-versként, jóllehet ezek a

szokásos kánon mellett (Petőfi, Komjáthy, Palágyi, Ady, népszavás költők, Heine, Ada Negri stb.) két-három Juhász Gyula és Kaffka-verset, négy Kassák-művet, Whitman- és Ivan Goll-verseket is tartalmaz már. Az akkor huszonegy éves József Attilától hét (!), korábban a *Népszavában* már közölt verset válogatott be Szakasits. Szép számban megmaradtak azonban a népies dalok, aratódalok, jobbágynóták, kurucnóták és toborzók is.

57 GRÓ I. M., 201.

58 TÉRÍTŐ PÁL [=KAHÁNA MÓZES] Záróbeszéd. In: uő: *A Mozgalom*, Wien, 1925, 22.

59 Nagyrészt ezekből válogat az *Örök május* című antológia. REMETE László (szerk.) Kossuth, Budapest, 1975.

60 M. PÁSZTOR József: Adalékok az Ady-életmű továbbéléséről a magyar munkásmozgalmában (1919-1944) In: *Párttörténeti Közlemények*, 1977/4, 105-129. M. Pásztor – jóval az irodalmi kultusz kutatás megjelenése előtt – megsejtett valamit abból, ami Dávidházi irodalmi-kultusz elméletének is fontos következtetése. Az irodalmi kultuszok rítusaiban a közösség szimbolikusan újateremtí magát és a *communitas* (Victor Turner) „élménye” során ideiglenesen érvényüket veszítik a társadalmi hierarchia rendes mindennapi szabályai. vő: DÁVIDHÁZI Péter: „Isten másodszületője” *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Gondolat, Budapest, 1989.

61 KÜLLÖS Imola: Amade László verseinek folklorizációja In: SZEMERKÉNYI ÁGNES (szerk.): *Folklor és irodalom* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005. 79-101.

művek egy közösségi verstermelő gyakorlat kevéssé egyéníthető darabjai. Műfajuk adott esetben jobban meghatározza őket, mint szerzőjük.

Ha a népszavás költészetet valamiféle közköltészeti gyakorlatnak tekintjük, akkor azt nem annyira a népi és az elit regisztereket összekötő kulturális jelenségnek, hanem a magasköltészet illetve a politikai diskurzus közötti átmeneti képződménynek érdemes tekintenünk. Ez a közköltészet a magasirodalom felől nézve alásüllyedt, megkopott, de akármikor újrafelhasználható eszközök rezervoárja, a politikai diskurzusok felől nézve pedig a közköltészet a legkönnyebb út és az első lépés ahhoz, hogy az adott politikai képviselési elvet az irodalmi mezőre is kiterjesszék – ezt nevezhetjük pártköltészetnek.

Az irodalomtörténet-írás és az epigonizmus kérdése

Elsőre talán nem tűnik többnek irodalomtörténeti egzotikumok voltaképp érdektelen bogarászásánál, ám az epigonizmusok és a huszadik századi közköltészetek tanulmányozásától mégiscsak remélhet hasznot az irodalomtörténet-írás. Egy-egy pályakép monografikus megrajzolásakor az irodalomtörténészek sokszor fárasztó kötelességnek tartják a költői iskola elemi osztályaiban minták hatására született zseniek tárgyalását (pl. Aczél Géza, Ferencz Győző), néha pedig, ódzkodva a pozitivistá biográfizmustól, le is mondanak erről. (Király István) Ha azonban az imitációt elkülönített, némileg önálló kutatási szempontnak tekintjük, akkor többé-kevésbé egységes szemléleti keretbe helyezhetjük számos költőnk korai pályaszakaszát. A fenti példából láhattuk, hogy a fiatal Kassáktól és a fiatal József Attilától idézett Ady-imitációs művek jobban hasonlítanak egymásra mint a már avantgarde Kassák- vagy az érett József Attila-versekre.

A közköltészet és az imitáció vizsgálata rámutathat a költői nyelv látens, konzervatív aspektusaira. Ha feltételezzük, hogy a költői nyelv az összetéveszthetetlenül egyéni versnyelvet kialakítani képes költők életműveiben változik leginkább, akkor indokoltnak tűnik, hogy foglalkozzunk a statikus és konvencionális költői köznyelvvvel is. A költészet köznyelve a költészetnek az a része, amely az irodalomtörténeti kánon alatt húzódik. Szabolcsi monográfiájában is csak azért érdemelte ki az alapos irodalomtörténeti vizsgálatot, mert egy kiemelkedően kanonikus költő egyénivé válásának folyamata elhúzódott és költészete évekig nyitott maradt többféle közköltészeti regiszter irányába is.

A közköltészet és az imitáció megfigyelése módosíthatja az irodalomtörténeti határról alkotott elképzeléseket is. Az imitáció-elvű közköltészetben nem érdemes „feladó” és „átvevő” kételemű hatásmodelljével dolgoznunk. Csak az irodalomtörténet kanonizáló hajlama miatt fogalmazunk úgy, hogy „Ady hatott a fiatal József Attilára” vagy hogy „Kassák hatott a fiatal József Attilára”. Pontosabb volna ehelyett azt állítani, hogy az Ady- vagy a Kassák-versnyelv hatására kialakult közköltészeti verstermesben találhatóak József Attila által írt művek is. Még az egyes Ady-locusokhoz közvetlenül kapcsolódó szövegimitációs József Attila-versek is igazodnak a korabeli Ady-követés stílusimitációs szokásaihoz és ennyiben az Ady-epigonizmus közösségi, közköltészeti termékének is tekinthetők. Pusztán poétikai eszközökkel vizsgálva, több joggal tekinthetjük ezeket az Ady-versnyelv (népszavás dialektusú) megszólaltatóinak, mint amennyire a József Attila-versnyelv megalapozóinak. Az Ady- és a József Attila líra közötti kapcsolatról érdemelt és sajátosat igazából csak akkortól mondhatunk, amikor már kialakult József Attila önálló költői nyelve. A két költő kapcsolatát sokkal határozottabban, egyénítettebben lehet leírni a későbbi, az Ady-hatással már szembehehelyezkedő, Ady képviselési szerepeit, pózait kritizáló József Attila-versek vizsgálatával vagy József Attila Adyról szóló írásának vizsgálatával.⁶² Éppilyen tanulságos lehet a fiatal költő maradandó olvasmányélményeit, az emlékezetében megmaradt motívumkészletet a pálya egészen megmaradó „verspotenciálnak” tekintve azt feltárni, hogy a máshonnan származó motívumok hogyan értelmeződnek át József Attila pályáján.⁶³ A „dezideologizáló transzformáció” (Lukács György), vagyis az átvétel során átértelmezett versnyelvi, formai, motívikus elemek szerveződése, továbbvariálódása a József Attila-műben azonban megintcsak a már elkülönült versnyelvek érintkezésének vizsgálatakor válik hasznos szemponttá. Az epigonisztikus imitáció során is számolhatunk ugyan a termékeny, jelentésszóró félreolvasás lehetőségével, de az 1922 környékén keletkezett Ady-követő József Attila-versek még az (át)értelmezés kitérői nélkül próbálnak azonosulni a mintájukkal.

Bővítheti, árnyalhatja a modern magyar költészetéről alkotott képünket, ha figyelembe vesszük azokat a költői gyakorlatokat, amelyeket az irodalmi mező autonómmá válásának folyamatában a modernség anakronizmusáivá váltak, mert veszélyeztették az eredetiség, az autonómia és az autentikusság normáit. Az epigonizmust tanulmányozva az eredetiség esztétikai követelményéről is sok mindent megtudhatunk – legalábbis ez volt az eredménye más eredetiség-ellenes gyakorlatok kutatásának. A hamisítás vagy a plágium vizsgálata új, kritikai szempontokat adott az eredetiség esztétikai normájának megértéséhez.⁶⁴ A perifériussá vált közköltészeti

62 Ezt a feladatot már többen elvégezték, csak néhány tanulmányra utalok ezek közül: BALOGH László: József Attila Ady-képéről In *ItK*, 1977, 679-686., TVERDOTA György: József Attila Ady-víziója In *Irodalomtörténet*, 1980/2, 607-628.,

63 TVERDOTA György: József Attila és a nyugatos hagyomány. In uő.: *Ihlet és eszmélet. József Attila, a teremtő gondolkodás költője*. Gondolat, Budapest, 1987. 135-154.

64 RADNÓTI Sándor: *Hamisítás*, Magvető, Budapest, 1995; HÉLÈNE MAUREL-INDART (ed.): *Le Plagiat littéraire*

gyakorlatok azonban nemcsak mentalitás- vagy kultúrtörténeti érdekességekként, kritikátörténeti „adalékokként” kerülhetnek az irodalomtörténet látóterébe, hiszen szorosan körülveszik és áthatják a magasirodalom kanonikus csúcspontjain elhelyezkedő alkotók életműveit is. A költői köznyelv sajátos, variatív és imitatív intertextualitásának vizsgálata, továbbá a köznyelvek kulturális kontextusának feltárása hozzájárulhat az irodalomtörténet esztétikai kánonjának kulturális kritikájához.